

др Михајло Аћимовић, проф.
Правног Факултета у Београду

UDK — 159.9 : 341.1

СУДСКА ПСИХОЛОГИЈА И ЊЕНИ СОЦИЈАЛНО ПСИХОЛОШКИ ОКВИРИ

Судска психологија је научна дисциплина која се бави изучавањем психичких збивања и овима одговарајућих понашања ученика свих судских поступака. Психологија кривичног поступка је само један њен део ограничен на психичка збивања и понашања у кривичном поступку. Сама психологија, коју дефинишемо као систематско проучавање психичког живота људи и животиња на основу проучавања објективног понашања и непосредног искуства, данас се толико развила да под тим појмом можемо подразумевати групу од више наука. Тај скуп или група наука обухвата и судско психолошку научну дисциплину. Ту у тим оквирима психологије, односно у оквиру психолошких наука, судска психологија стоји у тесној вези са општом психологијом и са социјалном психологијом. Важност опште психологије са њеним општим знањима и принципима је позната, а социјална психологија је у последње време толико развијена да је можемо сматрати за самосталну значајну психолошку науку.

Откривајући опште принципе понашања, општа психологија је заинтересована за опште психичке појаве и за понашање човека нарочито у односу на физичку средину. „Њен прогрес ће се управо састојати у томе што ће се одбацити општа теорија и филозофске конструкције о томе шта је душа и што ће се поставити на научно тле проучавање чињеница које карактеришу ове или оне психичке процесе”.¹⁾ При проучавању понашања човека у физичкој средини општа психологија наилази на несавладиве тешкоће ако хоће да одвоји ту средину од друштвене средине, јер то овде значи издвајање самог човека из његове друштвене средине. Зато Рот, разграничавајући предмет опште и социјалне психологије, каже да „општа

(¹) В. И. Лењин: Шта су „пријатељи народа” и како се они боре против социјалдемократа? стр. 135-136, Дела, Том I (123-281), Југославијапублик, Београд 1973.

психологија проучава оне процесе код којих социјални фактори нису одлучујући, иако имају улогу и треба их узимати у обзир, а социјална психологија проучава ове феномене код којих су социјални фактори одлучујући".²⁾ Ми овде првенствено желимо да прикажемо однос судске психологије са социјалном психологијом, али тај однос биће нам јаснији ако прво објаснимо однос ове прве научне дисциплине са општом психологијом.

Судска психологија, као што рекосмо, део је психологије. Она се стога служи многим *сазнањима и појмовима опште психологије*. Нарочито се користи основним психолошким појмовима какви су: опажање, пажња, мишљење, памћење, учење, исказивање, интелигенција, мотиви, итд., а такође и другим ужим појмовима (који уз логичко имају и своје психолошко значење) — као рецимо: суд, закључак, исказ, итд. Судска психологија служи се и *општим методима психолошке науке*, било да под тим називом подразумевамо методолошке принципе, какви су на пример принципи материјалности, развојности и многоструке повезаности; било да подразумевамо поступак чијом применом остварујемо одређени циљ, а такви су на пример посматрање, експеримент, интроспекција и тестови. Однос ових двеју наука је однос општег према посебном.

Развој опште психологије користи развоју судске психологије чак и онда када нова достигнућа нису у непосредној вези са форензичком (судском) психологијом, што је разумљива последица употребе општих психолошких знања и појмова, као и усавршавања психолошких метода. Исто тако, судска психологија, проучавајући одговарајућа психичка збивања, може да пружи како општој тако и социјалној психологији одређене доприносе, поготово пошто учесници судских поступака понекад имају посебно изражене неке психолошке особине значајне за психологију личности (наведимо осећајност странака, интелигенцију судије или заступника, памћење сведока, или сличне појаве), а специфични амбијент судског процеса изазива и појачава неке психичке процесе. Новине у општој и социјалној психологији свакако ће утицати и на нови полет који се последњих година осећа у судској психологији, а постоје и извесне психоаналитичке анализе збивања у кривичном и другим судским поступцима.

Пошто је судска психологија свој научни карактер почела да добија почетком овог века као такозвана психологија исказа, то је *првобитна веза опште и судске психологије успостављена баш кроз проучавање исказа у његовом психолошком (а не процесно правном) значењу*. Психологија је млада наука односно наука која и сама постоји тек негде од средине XIX века.³⁾ Претходећи ипак конституисању судско психолошке самосталне дисциплине, општа психологија се, проучавајући исказ, приближила и судским поступцима. За посебно значајне пионирске радове пси-

⁽²⁾ Др Никола Рот: *Основи социјалне психологије — Социјализација*, стр 15 Завод за уџбенике, Београд 1975. (418).

⁽³⁾ Др Никола Рот.: *Општа психологија*, стр. 4, 6, Завод за издавање уџбеника СРС, Београд 1966 (339))

хологије исказа сматрају се радови Вилијама Штерна, који се појављују скоро једновремено са криминалистичким радовима Ханса Гроса.⁴⁾ Штерн у првим годинама овог века пише о „исказу као психичком уступку и резултату саслушања“ и даје разне прилоге психологији исказа.⁵⁾ Показује се да исказ може да буде и нешто друго а не само резултат саслушања, као што га једнострано третирају правници процесуалисти. Затим се током наредне три деценије ребају значајни прилози психологији исказа и судској психологији од стране Марбеа, Хевига, Менкемелора, Плаута, Бинеа, Горфа, Алтавиле и других⁶⁾. Тридесетих година овог века опало је интересовање за психологију кривичног поступка и судску психологију уопште, али се током последње три деценије донекле обнавља на питањима психолошке експертизе, критеријума веродостојности, доношења пресуда, криминалистичке тактике при саслушањима и другим.⁷⁾ Кроз овај развој проучавања исказа веза опште и судске психологије се потврђује и продубљује.

У процесноправном смислу исказ је обично сматран за резултат формалног саслушања, али у психолошком омислу он је једно психичко изражавање или остварење. Психолошко проучавање саопштавања односи се не само на садржину исказа него и на појаве при изражавању и на употребу говора.⁸⁾ Психологија исказа се у *општој психологији* схвата као психологија проучавања саопштења одређених психичких садржаја са психичким процесима који су с тим у вези, док се у *судској психологији* обично схвата као проучавање саопштења која о релевантним чињеницама дају учесници судског поступка.⁹⁾ Додуше постоје и у судској психологији шира схватања исказа, која су слична опште психолошком одређивању појма исказа, тако да се он може односити не само на релевантне него и на друге чињенице, па и на правна питања. Исказивање као облик интеракције залази још и у *домен интересовања социјалне психологије*, али ћемо се на проблем проучавања исказа у тој области осврнути мало касније.

Исказ настаје тако што неко лице опажа неку појаву, збивање или ствар путем чула, задржава опажено путем памћења и потом усмено, а некад и писмено, саопштава запамћено. При томе се одвијају и примећују и разни други психички процеси и појаве, а нарочито процес мишље-

⁽⁴⁾ Криминална психологија, Приручник за истражне судије, и др.

⁽⁵⁾ Stern: Die Aussage als geistige Leistung und als Verhörungsprodukt; Jugendliche Zeugen in Sittlichkeitsprozessen.

⁽⁶⁾ Marbe: Grundzüge der forensischen Psychologie; Hellwig: Psychologie und Vernehmungstechnik bei Tatbestandsermittlungen; Mönkemöller: Psychologie und Psychopathologie der Aussage; Plaut: Der Zeuge und seine Aussage im Strafprozess; A. Binet: La suggestibilité; Gorphe: La critique du témoignage; Altavilla: Forensische Psychologie; i др.

⁽⁷⁾ Müller-Luckman: Gerichtliche Psychologie; Undeutsch: Forensische Psychologie; Grassberger: Psychologie des Strafverfahrens; Ratinov: Sudebnaja psihologija dlja sledovateljev; Dulov: Sudebnja psihologija; Toch, ed.: Legal and Criminal Psychology; Trankel: Der Realitätsgehalt von Zeugenaussagen; Arntzen: Vernehmungspsychologie.

⁽⁸⁾ Dr. Udo Undeutsch: Beurteilung der Glaubhaftigkeit von Aussagen (str. 26-182 u Zborniku „Forensische Psychologie“ Hogrefe, Göttingen 1967, 832).

⁽⁹⁾ Dr. Lothar Tent: Psychologische Tatbestandsdiagnostik, str. 198 (u zborniku „Forensische Psychologie“).

ња. У формално правном смислу исказе у судским поступцима дају саслушавана лица или такозвани лични извори доказа. У судско психолошком смислу, то су иста та лица (сведоци, странке, вештаци). Међутим, у ширем судско психолошком смислу исказе могу дати сва лица која учествују у поступку. Ради се о саопштавању током поступка које не мора бити вршено кроз формално саслушање. Тако на пример овакав исказ даје и заступник када, стављајући свој предлог, саопшти и неку чињеницу, или га даје судија који опажа доказе и друге чињенице и предмете у поступку и потом запамћена опажања исказује у својој одлуци. У опште психолошком смислу исказе дају сви за то способни људи, било да учествују или не учествују у неком судском поступку.

У ранијој психологији исказа, као почетном облику судске психологије, није било довољно уочено да се психолошки проблеми у вези са исказом појављују не само код исказа сведока, странака и других саслушаних лица. Такви су на пример проблеми тачног опажања, задржавања, опажењог, разумевања и немењања садржине запамћеног, адекватног понашања при изражавању и правилне употребе речи при исказивању, итд. На те проблеме указује општа психологија намећући поред осталог закључак да се овакве појаве морају јављати и код судије када нешто исказује, нарочито када исказује своју коначну одлуку, а такође и код тужилаца, бранилаца и других учесника судског поступка који не претстављају личне изворе доказа.

Тако је општа психологија својим проучавањем основних психичких процеса опажања, памћења, мишљења и исказивања, као и других психичких процеса, довела дотле да се схвати да се чак и судијину пресуду може посматрати као исказ у психолошком смислу. Новија судска психологија обратила је више пажње на психологију судије и психологију пресудивања, док су се раније судско психолошко писци овим само изузетно занимали (Грос, Тард). Судија свој исказ о главној спорној ствари коначно даје кроз своју пресуду, односно кроз своју коначну одлуку, а у току поступка даје исказе о текућим питањима. Он чињенице сазнаје из разних извора, опажа разне личне и материјалне изворе својих сазнања. Најважнији извори његових сазнања (односно опажања допуњених извесном мисаоном прорадом) су докази и то схваћени као доказни извори. Не може се искључити да судија неке ствари опажа не само намерно него и случајно у току или изван тока поступка, иако те ствари формално нису предвиђене за опажање (што за само одвијање овог психичког процеса није нарочито важно), те да и оне утичу на судијино доношење одлуке. Сложеност психичких процеса при стварању судијиног исказа повећана је и тиме што се ови процеси могу односити не само на чињенична него и на правна питања о којима судија треба да исказе оно што је некад сазнавао и опажао у учбеницима и стручној литератури, законским текстовима, па даље кроз животно и професионално искуство и кроз стварање одговарајућих судова и закључака. Психологија исказа пружила је податке о томе да су психичка збивања при сличним субје-

ктивним и објективним условима скоро једнообразна код већине људи.¹⁰⁾ Стога постоји *могућност контроле тачности једнога исказа* његовим сравњивањем са другим исказима и изворима сазнања, па таква могућност контроле постоји не само када је судија врши у погледу тачности туђих исказа него се контрола може вршити и у погледу онога што је он исказао у својој пресуди. Раније мање, а у новије време све више, говори се о такозваној психологији пресуђивања.

Тако је општа психологија, бавећи се психологијом исказа (која видећемо донекле може спадати и у социјалну психологију) дала корисне доприносе настанку и развоју судске психологије, као и упознавању природе судског поступка, мада су ти доприноси, нарочито некада, били мањи него доприноси процесно правне науке. Првобитна психологија исказа била је претежно оријентисана на општа психолошка питања, бавила се индивидуалном психологијом саслушаваних лица, недовољно се бавила индивидуалном психологијом судија и других лица која се формално не саслушавају а нарочито јој се може приговорити да судски процес није посматрала као целину. Раније рад на психологији пресуђивања и психологији судије био је веома скроман и није тежио да обухвати целину поступка и сва психичка збивања која би претстављала макар и ближу подлогу за то пресуђивање. За боље упознавање целине психичких збивања у судском поступку неопходно је да се судска психологија служи резултатима социјалне психологије, па је она те резултате све више користила.

Социјална психологија отпочела је да се формира у оквиру психологије развијајући ту групу наука и проширујући неке већ изражене концепције. Почела је да се формира почетком овога века, приближно у исто време када се из опште психологије кренуло ка проучавању исказа у судском поступку. *Социјална психологија се најкраће дефинише као научно проучавање понашања појединаца у друштву*¹¹⁾. Судска психологија, која обухвата као свој део психологију кривичног поступка, знатним делом улази у оквире социјалне психологије, али једним делом се ипак шири изван тих оквира. Видели смо да она те нејасне оквире прелази када говори о основним психолошким процесима опажања, памћења, мишљења и исказивања, који чине главне састојке исказа. *Социјална психологија у своме научном проучавању понашању појединаца у друштву изучава три групе проблема*.¹²⁾ Освртом на три групе проблема сагледавамо везе и подударност између појединих делова социјалне и судске психологије.

Прво, социјална психологија изучава *утицај социјалних фактора на поједине психичке процесе, на социјализацију и на личност у целини*. Ово се донекле појављује и у судској психологији у вези са васпитном улогом суда, ефектима суђења у односу на децу и малолетнике, утицајем друштвених прилика на рад у правосуђу и сл. Поводом овога судска пси-

⁽¹⁰⁾ Dr. Karl Marbe: Grundzüge der forensischen Psychologie, стр. 47, Beck München 1913 (120).

⁽¹¹⁾ Рот: Општа психологија, стр. 5, 289.

⁽¹²⁾ Рот: Општа психологија, стр. 289.

хологија тежи разумевању и других психолошких питања, као што су карактеристике личности учесника судских поступака, њихова социјализација, њихови социјални ставови и промене тих ставова под утицајем суђења и осталог.

Друго, социјална психологија проучава *утицај психичких момената на поједине врсте друштвених појава*, а судска психологија утицај таквих момената на одвијање правосуђа. Проучавају се психичке појаве код учесника судских поступака које утичу на њихово понашање током суђења и на остваривање разних циљева правосуђа са коначним циљем судског поступка, који се састоји у доношењу правилне пресуде. За таква проучавања може да буде од значаја упознавање психичких ефеката чинишца као што су: припадност појединог учесника разним друштвеним групама укључујући ту и саму групу таквих учесника у једном судском поступку, формирање и мењање ставова, информисаност и знање, личност и особине појединаца, сугестија, дејство средстава масовних комуникација, предрасуде итд., а то све у вези са њиховим утицајем на правосуђе. Касније ћемо објаснити неке од овде помињаних психолошких појмова.

Треће, и можда за нас овде још значајније од испитивања претходне групе проблема, социјална психологија испитује *понашање људи у различитим социјалним ситуацијама*. Судска психологија то у вези са ситуацијом судског поступка баш и укључује у централне проблеме свога проучавања. Тако је судској психологији потребно да познаје појмове и социјалнопсихолошка објашњења социјалних ставова, опажања и оцењивања других особа, групног понашања, улоге, положаја и статуса чланова групе, друштвеног односа, интеракције и комуникације, конформизма итд. Судска психологија, видимо, црпи разна сазнања од социјалне психологије. Нарочито с обзиром на знатну постојећу социјално психолошку и социолошку литературу о групама, наше социјално психолошко познавање судског поступка може да буде и бива проширено и продубљено, јер скуп учесника једног судског поступка одговара социјално психолошком појму групе.

Полазећи од карактеристика које социјална психологија приписује групама, ми смо прихватили констатацију да скуп учесника једног судског поступка одговара социјално психолошком појму групе. Заједничка карактеристика тих учесника је да сви имају процесним правом одређене функције на основу којих учествују у судском расправљању једне исте спорне ствари. Али такво широко одређивање није довољно за схватање карактера групе, те се треба послужити ужим одређивањем. За малу групу се каже да је (а) чини ограничен број појединаца, (б) она има одређене норме понашања и (ц) има одређену структуру,¹³⁾ чиме се (д) подразумева и релативна трајност њеног постојања. Постоје и схватања да је за постојање групе потребно да њени чланови (е) имају јединствене циљеве или задатке.

⁽¹³⁾ Рот: Општа психологија, стр. 302.

Број учесника судског поступка је несумњиво ограничен односно одређен. Процесно законодавство јасно дефинише ко се сматра за учесника поступка (судија, записничар, странке, заступници итд.), а доделом предмета судији у рад, формирањем судског већа, покретањем поступка према неком лицу, подношењем тужбе или вршењем какве друге законом предвиђене радње, одређивањем да се неко лице саслуша као сведок итд., конкретна лица постају припадници групе учесника неког судског поступка, чак и онда када нису сва једновремено окупљена у судници.

Наведена група има одређене норме понашања. Ту су пре свега процесноправне норме, чији је значај довољно истакнут већ у досадашњој процесноправној литератури. Међутим, сем правних, постоје и извесне друге процесне (а у овом случају групне) норме које се односе на понашање учесника поступка, као што су процесна етика, обичаји, пракса, устаљена схватања и т. сл.¹⁴⁾ Чак се и у појединим судским поступцима понекад уведе посебно правило понашања кога у многим другим сличним групама нема (на пр. договор где ће чекати сведоци, или да се расправља и после радног времена, или да код већег броја туженика у грађанској парници они који признају тужбени захтев стану с једне, а они који не признају с друге стране суднице, итд.). Групне норме по правилу су признате од свих учесника поступка, али их примењује само онај или се примењују према ономе чијем положају и улози одговарају.

Група учесника судског поступка има своју јасно одређену структуру. Структуру групе Рот дефинише као „стабилизовани систем односа међу члановима групе”.¹⁵⁾ Многа социјално психолошка запажања о руковођењу групом уопште или о ефикасности рада групе одговарајуће се могу применити на судски процес. Социјално-психолошки појмови положаја, улоге и статуса појединих чланова групе учесника судског поступка, мада нису идентични са одговарајућим процесноправним појмовима (процесноправним положајем, улогом, статусом судије, оптуженог, сведока итд.) доста су познати ономе који познаје кривични и друге судске поступке, чак ако не познаје социјалну психологију. Та три социјално психолошка појма, помоћу којих се добрим делом приказује структура групе, ми ћемо овде укратко објаснити. *Положај* је место које неко има у групи. Улогу сачињавају она права, дужности и функције за које други очекују да произилазе из нечијег положаја. Тај положај налази се у хијерархијском односу са положајима других чланова групе, а социјал-психолошки појам *статуса* треба да означи овај хијерархијски однос уз припадајућу меру угледа, уважавања, пажње, као и евентуалног потцењивања и омаловажавања од стране других особа.

Када неко заузима одређени положај у групи учесника судског поступка (коју посматрамо социјалнопсихолошки, а тек посредно процесно-

⁽¹⁴⁾ Др Михајло Аћимовић: Допринос браниоца истини у кривичном поступку, стр. 10-13, Савез удру. правника Југослав., Београд 1966 (177).

⁽¹⁵⁾ Рот: Општа психологија, стр. 302.

правно), преузимајући улогу која из тог положаја и статуса произилази, он не престаје бити члан многих других група и носилац многих других улога. Ако је сведок у процесу, он не престаје бити рецимо отац окривљеног, радник туженог предузећа или делегат у општинској скупштини. Као судија он не престаје бити станар зграде из које је тужилац, члан ловачког друштва из кога је оштећени, и т. сл. Може доћи до колизије оног што се код оваквих разних улога очекује тј. до конфликта улога о коме судска психологија мора да води рачуна. Пошто социјално психолошки статус у групи зависи од многих фактора, ни статус учесника судског поступка није одређен само процесноправним одредбама. Он може зависити и од судијиног знања, интелигенције итд, заступниковог чланства у адвокатској комори, његовој популарности (при чему тзв. „пренос статуса“ може да се примени и на његовог заменика односно заступника), итд.; окривљениковог богатства, порекла, итд.; сведокове школске спреме, узраста, итд.

На релативну трајност групе учесника судског поступка указује оваква структура те групе, као и сама чињеница да је за одвијање поступка потребно извесно време, да пролазе извесни рокови итд.

Постоје, као што рекосмо, и схватања да *групу карактерише и то што се поступци њених чланова допуњавају а циљеви односно задаци су им истоветни*. Има и схватања да је група „скуп интеракција“ оријентисаних према једном или више циљева односно задатака.¹⁶⁾ Али код учесника једног судског поступка понекад изгледа као да им се поступци не допуњавају, а циљеви да су им кантрадикторни, па то доводи у питање тачност схватања да скуп тих учесника претставља групу. Тужилац нешто тражи, туженик се томе противи, судија настоји да дође до истине, окривљени понекад жели ово да осујети, многи сведок је равнодушан или чак ненаклоњен правилном пресуђивању итд. тако да изгледа да између њих нема сагласности и допуњавања. Несклад циљева припадника групе учесника једног судског поступка ипак није такве врсте да не би постојало оно јединство циља односно задатка које је потребно да овај скуп појединаца сматрамо за групу. (Проблем се овде не поставља на пример као када се тражи субјективна веза код саучесника у кривичном праву, или неки заједнички умишљај или томе слично) Ово се може видети ако се објасни интеракција и комуникације између припадника ове групе.

Интеракција је шири појам него комуникација. То је *узајамни или међусобни утицај делова неке целине, при чему је социјална интеракција такав однос између појединаца где понашање било кога од њих стимулира понашање другог*.¹⁷⁾ Под комуникацијом у ширем смислу подразумевају се сви процеси преношења информација (познавања чињеница), а у ужем смислу се преносе значења, долази до разумевања између субјеката.

⁽¹⁶⁾ Станко Петковић — Иван Магдаленић: Елементи социјалне психологије, стр 186. Изд. Свеучилишта, Загреб 1977 (279).

⁽¹⁷⁾ Х. В. Инглиш — А. Ч. Инглиш: Обухватни речник психолошких и психоаналитичких појмова, стр. 196, Савремена администрација Београд 1972 (620).

Комуникација је посабна форма интеракције или социјалног поступања, јер се директно преноси смисао који се имао у виду¹⁸⁾ Интеракција (и комуникација као један од њених облика) остварује се у судском поступку претежно путем исказа. Она се може остварити и путем силе, принуде, убеђивања, измене поступака и ствари, али у таквим случајевима нема увек и комуникације. На пр. одреди се притвор према окривљеном или судија оде на годишњи одмор пре заказивања претреса а окривљени је у притвору.

Сматра се да постоје две функције порука у групној интеракцији. Прво, комуникатор настоји да његова субјективна стања буду регистрована од стране других субјеката у групи, тако да се код њих изазову аналогна субјективна стања и, друго, давалац информације даје упутство шта прималац треба да чини или шта треба очекивати да ће се догодити односно да ће неко други чинити. Овај други тип има за циљ координацију акција, а пошто у групама постоји различита интересна мотивација, потребно је извршити координацију. Формалне групе засноване су на принципу задатка, а комуникације су канали којима теку информације о задацима, било да се задаци дају или се прима порука о њиховом извршењу.¹⁹⁾

Ако судски поступак посматрамо као систем исказа, тај систем је уствари скоро подударан са комуникационим системом групе учесника поступка и у знатној мери се поклапа са такозваним интеракционом мрежом, која обухвата и нека друга утицања сем комуникација. Врше се и комуникације ради регистрације даваочевих запамћених опажања, а дају се и упутства ради координације акција групе. Формална група учесника судског поступка има за циљ доношење правилне пресуде и најчешће судија, као руководиоца поступка и координатор акције, даје упутства шта да се ради или шта ће се догодити, али таква упутства могу давати и други учесници (тужиоци, браниоци, заступници, па и саслушавана лица кроз своје предлоге и исказе). Сва та упутства усмеравају акцију ка наведеном процесном циљу који се састоји у доношењу правилне пресуде. Дају се и искази који су дати ради регистрације и прихватања од стране других учесника поступка, судије или неког другог. По правилу се ти искази равнају према датим упутствима и уклапају у систем. Тако неко, поставши члан групе учесника судског поступка често и против своје воље, интерагира, комуницира, исказује, сарађујући такође често и против своје воље на остваривању заједничког задатка односно циља који лежи у доношењу пресуде. Он не мора хтети такву пресуду, али његовим уласком у групу и њен систем комуникација, он постаје сарадник на остваривању поменутог циља групе. Због свега тога неће бити неоснован закључак да код учесника једног судског поступка постоји јединство циља и да они ис-

⁽¹⁸⁾ E. Noelle-Neuman — V. Schulz: Publizistik, стр. 89, Das Fischer Lexikon, Frankfurt a/M 1971 (392).

⁽¹⁹⁾ Петковић — Магдаленић: Елементи социјалне психологије, стр. 241-242.

пуњавају и тај услов да буду посматрани као група у социјално психолошком смислу. Због тога се на тај скуп учесника судског поступка великим делом могу применити научна достигнућа социјалне психологије о групама, али и социјално психолошка учења о групама добијају од судске психологије нека њена сазнања која су до ње дошла кроз правосудну праксу или из правних и других наука.

Пошто смо утврдили да учесници једног поступка чине групу, напоменимо да социјална психологија прави разлику између такозваних неформалних и формалних група и да је скуп учесника судског поступка формална група. Ова група је формална, не зато што такве групе имају облик (форму), а неформалне групе то не би имале, него зато што су учешће у њој, правила понашања, структура и трајање, као и њен задатак односно циљ, претходно регулисани. Поједине акције у формалној групи врше се по одређеном реду и распореду. У неформалној групи долази само до пригодног лако пролазног и случајног стапања људских акција поводом неке тренутне ситуације.²⁰⁾

Формалне и неформалне групе могу бити у конфликту, а има случајева када се у оквиру формалне групе стварају неформалне групе или обратно. (Познати су примери стварања неформалних група у оквиру неке организације удруженог рада). Формални карактер групе учесника судског поступка, са претходним регулисањем својства и задатака групе, чини да је делатност групе рационално усмерена ка циљу који друштво пред њу поставља, а који се састоји у доношењу правилне пресуде. Али понекад се потребе учесника судског поступка разилазе од норми и циљева формалне групе учесника тог поступка односно норми и циљева правосудне организације, па у оквиру те формалне групе долази до стварања неформалне групе (или група) и она ступа у конфликт са формалном групом. Замислимо пример када неколико окривљених са неким од бранилаца и неким од сведока образују неформалну групу са циљем да се судски поступак отежа и онемогући. Али у формалној групи која учествује у поступку може доћи до дезинтеграције и зато што свако иде у крајност при остваривању своје формалне улоге, рецимо оптужбе и одбране, па могу настати тешкоће при доношењу коначне судске одлуке. Ако пак сваки од учесника поступка прихвати да независно од спољне принуде спроводи групне норме учесника судског поступка, тада су изгледи за добијање правилне пресуде повољни.

Једно друго питање којим се бавила психологија проучавајући групе, а које може бити од значаја за судску психологију, јесте питање вође групе односно руковођења групом. Ово питање је у вези са објашњењима о структури групе, о положају, улози и статусу њених припадника. Познато је из процесног права да је судија руководилац поступка тј. да је он руководилац групе учесника поступка (мада су понекад могући ретки изузетци као: орган унутрашњих послова, оставински референт, судски извр-

⁽²⁰⁾ Петковић — Магдаленић: Елементи социјалне психологије, стр. 201.

ни орган и сл.). Пошто се ради о формалној групи, судијин статус претходи његовој улози, он је углавном унапред дат, а из тог статуса проистичу његове улоге као секундарне. Ово је друкчије у неформалним групама где улоге као примарне претходе статусима. Вођама групе у социјалној психологији називамо *особе са статусом који им омогућава изразито већи утицај на оријентирану делатност групе него што је утицај осталих у групи.*²¹⁾ Судија има законом одређен положај који му омогућава да групи води ка остваривању циља доношења правилне судске пресуде. Од његових личних особина и односа у групи учесника судског поступка зависиће да ли ће он свој социјално психолошки статус више или мање, успешније или неуспешније, ускладити са правним статусом тј. положајем руководиоца поступка. Од тога ће зависити како ће он водити и усмеравати поступак и како ће остварити сазнајну, конструктивну, комуникативну и васпитну улогу суда.²²⁾

Бавећи се проучавањем руководиоца група, социјална психологија указала је на *извесне особине које могу бити важне за успех руководиоца, па и за успех судије као руководиоца судског поступка.* То су нарочито: интелигенција, честитост, непристрасност, одлучност, способност просуђивања, стручно знање, здравље, способност кооперације, итд.²³⁾ Додуше и судска психологија се у извесној скромној мери бавила проучавањем психичких збивања код судије и његовим психичким особинама, па је дошла до сличних закључака о квалитетима руководиоца поступка. Уочавано је да стручност судија није подједнака, па је у погледу њиховог стручног знања наглашена неопходност потпуног и тачног познавања закона, а захтевана је још и марљивост, истрајност и стрпљење, фантазија, критичност, истинољубивост, морални квалитети, способност уживљавања и човечног опхођења, итд. Од судије се понекад тражи да у извесном смислу буде „деперсонализован“, па поводом тога треба објаснити да ли његова личност уопште може да буде „обезличена“. Та деперсонализација може само да значи да судија не сме да буде пристрасан, те ако се посумња у његову непристрасност врши се његово изузеће. Он уз то приликом одлучивања треба да се ослободи личних наклоности, страсти и посебности, а суђење треба што мање да се заснива на његовом посебном гледишту на човека, људске односе и друштво, а што више на опште усвојеним гледиштима у друштву.²⁴⁾ Уствари, ако ово што је речено хоћемо да повежемо са применом закона, тада ћемо закључити да се не ради о „деперсонализацији“, већ о једној одређеној „персонализацији“. Она подразумева такво формирање личности да ова прихвати општеусвојена гледишта.

⁽²¹⁾ Петковић — Магдаленић: Елементи социјалне психологије, стр. 251, 253.

⁽²²⁾ А. В. Дулов: Введније в судебнују психологију, стр. 65-76, Јуридическаја литература, Москва 1970 (158).

⁽²³⁾ Иван Штајнбергер: Руковођење групом, стр. 207 (у књ. Рота и др.: Социјална психологија, стр. 181-208).

⁽²⁴⁾ Др Тихомир Васиљевић: Систем кривичног процесног права СФРЈ, стр. 98, Научна књига, Београд 1964 (629).

Судија је формални вођа групе, што значи да је његов положај био унапред одређен. Али личност која је доспела на такав положај и стекла такав статус може бити неспособна да одговори на захтеве улога које је потребно да игра налазећи се на том положају. У том случају ће она бити смењена док положај остаје. У овој одвојености личности од положаја и њему приписаних улога налази се разлог деперсонализације деловања у великим структурама.²⁵⁾ То је и један од разлога који може довести до деперсонализације судије.

Социјална психологија бавила се још низом других питања о понашању појединаца у друштву, али још увек није обухватила сва она питања која би оправдано спадала у подручје њеног проучавања, па то подручје до данас није ни јасно ограничила. Због тога није потпуно могуће нити потребно изложити овде све њене претпостављене везе са судском психологијом. Ипак неке социјално психолошке теме, као што су: социјални ставови, опажање и оцењивање других особа, предрасуде и конформизам, заслужују овде један кратак осврт. Нека друга питања, која се, на пр. стигестија, налазе у граничној области опште и социјалне психологије, остаће да буду приказана у некој другој прилици.

Као наука о понашању појединаца у друштву, социјална психологија обратила је велику пажњу *проучавању ставова и то нарочито социјалних ставова*. Став се дефинише као тенденција да се било позитивно било негативно реагује на неку особу, предмет, ситуацију или институцију. Та опремност за одређеним реаговањима изражава се у доживљају а евентуално и у акцији.²⁶⁾ Узимамо пример судије: У Југославији се очекује да судија има став прихватања према поштовању закона и устава, према остваривању и заштити слобода и права наших грађана, према самоуправном положају радних људи и самоуправних организација и заједница, према чувању ауторитета судства и правосуђа, и према другим правним и друштвеним институцијама.

Познавање формирања и деловања ставова важно је за судску психологију, јер од ставова, а нарочито од социјалних ставова, зависи квалитет опажања, памћења и исказивања и уопште квалитет исказа. *Социјални ставови* су они ставови који се односе на неко питање заједничко за више људи, за групу и сл., за разлику од личног става одређеног човека према неком конкретном питању. Формирање ставова важно је и зато што је везано са социјализацијом а *социјализација* је процес којим се постаје социјално биће, процес којим се стиче осетљивост на социјалну стимулацију, па се човек учи да се руководи таквим стимулусима и да се понаша онако како то раде остали у његовој групи или култури.²⁷⁾ У судској психологији социјални ставови могу да буду од утицаја на поступање судије, који рецимо има оне ставове споменуте у предњем пасусу

⁽²⁵⁾ Петковић — Магдаленић: Елементи социјалне психологије, стр. 258.

⁽²⁶⁾ Др Никола Рот: Психологија личности, стр. 103, Завод за изд. уџб. СРС, Београд 1969 (202).

⁽²⁷⁾ Инглиш — Инглиш: Обухватни речник, стр. 504.

или има позитиван став према породици, заштити деце и малолетника, развијању земљорадничког задрugarства, или негативан став према тим истим питањима, или према припадницима неке нације, итд. Социјални ставови могу да утичу и на поступање других учесника у поступку, па сведок рецимо сматра да су сви возачи моторних возила безобразни и опасни, или да приватно угоститељство треба развијати, а вештак сматра да се болови не могу новцем компензирати, итд. Има социјалних ставова који су још ближи судско психолошким проблемима, па се чак могу сматрати као судско психолошки ставови (лични извори доказа су непоуздани, судије поротници су сувише субјективни, жалбе се површно читају, итд.). Деловање става на исказ понекад можемо видети на примеру мајке која говори о тучи у којој је учествовао њен син или на пример жена која сведочи о повреди неког малог детета, и сл.

За судски поступак је нарочито важно како се *формирају ставови код судије*, јер он руководи судским поступком. Сматра се да ставови настају услед личног искуства, услед припадности групи и услед особина личности.²⁸⁾ Судија путем искуства и учења треба да се упознаје са законима и друштвеним правилима, и свим оним што је нужно за правилну примену закона, те да тиме стиче могућност заузимања ставова. Даље, на његове ставове може утицати његова класна припадност, што се код нас изражава са солидарисањем са интересима радничке класе; па може утицати припадност националној култури, што се код нас уз припадање народу и народности изражава и кроз припадност широј југословенској заједници; затим може утицати припадност другим друштвеним групама и организацијама. Најзад, на формирање ставова судије утичу и његове личне особине, под којима пре свега подразумевамо опште људске особине, као и посебне квалитете.

Говорећи о ставовима и њиховом значењу за исказе у судском поступку, па тиме и о њиховом значају за само одвијање и исход судског поступку, треба да споменемо и предрасуде. *Предрасуде* у ширем смислу су судови који се доносе без претходног расуђивања, али у социјалној психологији то је врста ставова са својим посебним карактеристикама. Рот дефинише предрасуде као логички неоснован, упорно одржаван и изразитим емоцијама праћен однос према различитим објектима. Таква предрасуда може укључивати и позитиван и негативан однос, али чешће се под предрасудом подразумева став који укључује негативан однос на пример према појединим групама људи, припадницима неке расе, неке етничке групе, и сл.²⁹⁾ У прошлости је било доста судских случајева где су невини осуђени били баш жртве предрасуда.

Ни *конформизам*, као социјално психолошки појам, није без значаја за судску психологију. Та појава се састоји у понашању или ставовима

⁽²⁸⁾ Др Богомир Першић: Ставови и предрасуде, стр. 215 (у књ. Рота и др.: Социјална психологија, стр. 211—281).

⁽²⁹⁾ Рот: основи социјалне психологије, стр. 367—368.

неког лица које се управља према нормама, прописаним улогама, стандардима, или заједничком мишљењу групе у којој је то лице члан. То је општа тенденција појединца да попусти социјалном притиску³⁰⁾ Конформистичко понашање може се код учесника судског поступка јавити било у форми прихватања ставова суда (и тужиоца), као најутицајнијих припадника групе учесника судског поступка, или пак у форми попуштања, прихватањем ставова других лица а под спољним притисцима. Приликом суђења се уочавају појаве неоснованих признања од стране окривљеног, нетачних исказа сведока, напуштања окривљеног од стране браниоца, поводљивост судија-поротника, па чак и прихватање спољних утицаја од стране судије, као и друга попуштања пред мишљењима руководиоца групе учесника судског поступка. Имајући у виду да се јавља „више конформизма код сложених него код једноставних питања”,³¹⁾ можемо претпоставити да ће код чињенично и правно замршених судских случајева лакше доћи до конформисања него у простим случајевима. Морално зрела личност руководиће се универзалним принципима савести и социјалним идеалима, те ће се, учествујући у судском поступку, уздржати од конформисања противног таквим принципима и идеалима.

Опажање и оцењивање других особа је још један социјално психолошки проблем на који се треба осврнути зато што је ово опажање друкчије него опажање ствари, те се код тог опажања понекад изражавају карактеристичне појаве о којима није било говора тамо где је било речи о општем психолошком процесу опажања. Особе могу да утичу на то како ћемо их опажати и оцењивати. За разлику од ствари, оне су центри акција, који могу нешто да нам учине, да нас помогну или повреде. Њихове акције су свесно мотивисане. Особе имају способности, намере, жеље, ставове, оне нас воде, опажају, мисле, тако да код њих постоји низ психолошких особина и процеса.³²⁾ Међутим, уочени су *извесни фактори који утичу на тачније или погрешније опажање и оцењивање других лица* Тачности социјалног опажања доприноси *изразитост особина* опаженог (на пр. упадљива осетљивост саслушаваног), *сличност* између опажача и опаженог (бољећи према деци и судија и саслушавани). *значај особине* за односе међу људима (бездушан злочинац, праведан судија), самокритичност, интелигенција, искуство, неемоционални однос, непристрасност итд.³³⁾ Тачност социјалног опажања бива смањена поред осталог услед тзв. „*хало-ефекта*”, који се састоји у томе што се понекад на основу опште импресије или само на основу неке особине стварају оцене о свим особинама неког лица (учтив заступник па ће бити и попустљив, уредно обучен вештак па ће уредно и вештачити, итд.). Постоји и тзв. *тенденци-*

⁽³⁰⁾ Инглиш — Инглиш: Обухватни речник, стр. 236.

⁽³¹⁾ А. М. Јаковљев: Преступност и социјалјанаја психологија, стр. 167, Јуридикачка литература, Москва 1971 (248).

⁽³²⁾ Мирослав Ахтик: Како опажамо и оцењујемо друге особе, стр. 47 (у књ. Рота и др.: Социјална психологија, стр. 45-76).

⁽³³⁾ Ахтик: Како опажамо и оц. др. особе, стр. 69-70.

ја логичке грешке, када се неком лицу приписује таква особина која је раније код неког запажена уз особину коју то неко лице стварно има сведок је рођак странке па ће дати неистинит исказ). Такође се преши због тенденције ублажавања или строгости (на пр. није ништа ако се муж и жена туку и вребају; оценити неког као покварењака због необазриве прешке у изјави). *Стереотипије* су „упрошћене, често сасвим неосноване слике о појединим групама људи: припадницима одређених професија, становницима одређених крајева, одређеним народима и расама“³⁴ (становници Јатаган Мале су преступници, правници су лоши сведоци, северњаци нису љубоморни, и сл.). *Први утисак* или прва импресија коју стичемо о некој особи имају посебан значај за њено оцењивање. Правилност опажања и оцењивања других особа веома је важна када се ради о учесницима судских поступака, због свих оних психичких збивања на којима се заснива процес постизања истине и правилност пресуђивања, због интеракција, комуникација, саслушавања и знатног коришћења личних извора сазнања (сведока и странака и др.).

Из горњих излагања о систему односа, о интеракцијама и комуникацијама и о међусобним опажањима чланова групе учесника судског поступка произилази потреба да се прихвати неко од могућих схватања појма *друштвеног односа*. Однос се дефинише на разне начине (веза, сразмера, положај итд.), али би за опис који би обухватио како објективне тако и субјективне стране друштвеног односа (какав постоји у групи) одговарала дефиниција по којој „друштвени однос између два појединца постоји уколико постојање или активност једног од њих утиче на радње или психичка стања другог“³⁵). По правилу је тај стварни или могући утицај узајаман. Средства утицаја су сила или принуда, убеђивање и измена поступака и ствари. Тако је друштвени однос комплексна појава у којој дејствују не само психички него и материјални фактори. Друштвени однос даље садржи низ међусобних односа који се међусобно разликују али и продиру један у други.³⁶ Он је у много чему сличан интеракцији, која такође претставља однос, али тај обично треба да буде у оквиру групе где понашање било кога може утицати на другог припадника групе.

Постоје схватања друштвеног односа по којима многи односи у судском поступку (на пр. правни) не би спадали у друштвене односе. Тако на пр. Лукић под друштвеним односом подразумева спонтане друштвене облике који се састоје у повезивању људи у друштвени процес путем самог тог процеса. Ово се испољава тако што односни учесници ступају један с другим у везу, стављајући се један према другом у одређени положај.³⁷) Ми ћемо овде усвојити шире схватање друштвеног односа, онако како смо га напред цитирали, тако да ни правни односи међу учесницима суд-

⁽³⁴⁾ Рот: Општа психологија, стр. 291.

⁽³⁵⁾ ЕВжен Дипрел, према Р. Кенигу.

⁽³⁶⁾ Rene König: Sociologie, стр. 42-43, Das Ficher Lexikon Frankfurt a/M. 1967 (394).

⁽³⁷⁾ Радомир Лукић: Увод у социологију, стр. 124, Савез удр. правника, Београд (1957) (191).

ских поступака нису искључени из друштвених односа.³⁸⁾ Тиме што прихватамо да односи учесника судских поступака претстављају друштвене односе и што смо напред утврдили да скуп ових учесника испуњава услове да се сматра за друштвену групу, дошли смо до закључних реченица о социјално психолошким оквирима судске психологије.

У подручју психологије, а ми под тим називом подразумевамо групу психолошких наука, јављају се и општа и социјална и судска психологија. Прве две, разрађене и осамостаљене, утичу на трећу применљивошћу својих општих знања и преносивошћу својих посебних достигнућа. Судска психологија враћа те позајмице открићима која остварује током свога развоја. Социјална психологија, која још ни сама није себи поставила чврсте оквири, ипак је, нарочито проучавањем малих група и понашања њихових припадника, обухватила многа питања значајна за судску психолошку научну дисциплину, али њени оквири до сада нису били довољни да њу целу укључи у себе.

³⁸⁾ Димитријевић на пр. каже да је „кривични поступак правно регулисани друштвени однос”, што је такође претежно једно процесно правно а не социјал-психолошко гледиште.

SUMMARY

JUDICIAL PSYCHOLOGY AND ITS SOCIO-PSYCHOLOGICAL SCOPE

Judicial psychology, like social psychology, falls within the scope of psychological science. It utilises many achievements and concepts of general psychology as well as certain general methods of psychological science. The closest link between general and judicial psychology has been established through the study of testimony. But testimony, as a form of interaction, also falls into the domain of social psychology, which has very much in common with judicial psychology asitis.

Judicial psychology to a large extent falls within the scope of social psychology, with one part lying outside it. Social psychology deals with the study of the attitude (behavior) of the individual in society. The mutual ties of social psychology and judicial psychology are especially close because the group of participants of a judicial procedure corresponds to the socio-psychological concept of groups. The number of participants is determined (fixed). they have their rules of conduct, the group has its own structure and relative duration, and it could also be that the members of the group have a unanimous goal. Their actions are coordinated toward the reaching of the verdict i. e. the pronouncing of the sentence by interaction and communication.

The judicial procedure may be considered as a system of testimony and that system is almost identical with the system of communication of the group of participants in the judicial procedure, and to a large extent identical with the so-called interaction network, including other influences (impacts) besides communication.

The group of participants in the judicial procedure is a formal group, the relations and tasks (assignments) are previously regulated, including those of the management of the group by the judge.

Social psychology also deals with the study of attitudes, especially social attitudes, then the study of prejudices, perception and the judging of other individuals, and other questions, which are significant for judicial psychology as well, especially when these questions are discussed before the judge.

